

BİR ÇUMRA (KONYA) EFSANESİ VE TÜRK DÜNYASINDAKİ BENZERLERİ

Dr. Aziz AYVA *

Anlatmaya dayalı türler arasında efsanelerin özel bir yeri vardır. Efsanelerin her şeyden önce inanma konusu ve kısa olmaları onu masallardan ayırmaktadır. Yine masalların aksine efsanedeki olaylar da bu dünyada yani gerçek âlemde gerçekleşirler. İçerisinde manzum kısımlar bulunan ve çoğu aşk hikâyeleri olarak karşımıza çıkan halk hikâyeleri de uzun olmalarıyla efsanelerden ayrılırlar. Fıkralar ise ders verme gayesi güden noktelerdir. Görüleceği üzere efsaneler diğer halk anlatmalarından belirgin özellikleriyle kolayca ayrılabilirlerdir.

Efsaneler; çeşitli dinî ve din dışı kaynaklardan alınan ve kaynak kişi adını verdiğimiz kişilerce hatırlanan en eski motiflerin halk hafızasında yeniden işlenmesiyle metin bütünlüğü kazanır ve günümüze ulaşırlar. Anlatıcı; hatırladığı bir olayla bağlantı kurmak istediği, çoğu atalar kültürüne bağlı olan kimi inanç motiflerini; dili, yaşadığı coğrafî ve sosyal çevresi yaşı, eğitimi, mesleği, cinsiyeti, psikolojik kişiliği, vb. ayırt edici özellikleriyle zenginleştirir ve onu yeniden yaratır. Burada önemli olan motiftir. Efsaneler genellikle tek motiften oluşur. Efsane motifi her kaynak kişide ve coğrafyada değişik şekillere bürünmekte, o kişinin ve coğrafyanın kültürüyle gelecek kuşaklara taşınmaktadır. (Ayva, 2002: 162).

Grim kardeşlerin tanımıyla; *gerçek veya hayalî belirli bir kişi, olay veya yer hakkında anlatılan bir hikâye* olarak literatüre geçmiş olan efsanelerle ilgili olarak 1970’li yıllardan itibaren birçok bilimsel çalışma yapılmıştır.

Biz de bu yazımızda, Çumra’nın Apa beldesinden tespit ettiğimiz bir efsaneyi Türk dünyasındaki varyantlarıyla karşılaştıracak ve bir gezgin efsanenin profilini göstermeye çalışacağız. Öncelikle Öğretmen Mustafa Durdu’nun derlediği efsanenin “efsanelerin kaleme alınmaları” metoduna uygun şekilde oluşturduğumuz metnini verelim. Efsanemiz şöyle:

1. OBRUK

Vaktiyle, bizim köyün yakınında **Obruk** diye bir mahalle varmış. Dedelerimizin, ninelerimizin zamanında bir gün, bu mahallede bir haneye Hızır Dede gelmiş. Bir hanenin kapısını çalmış:

“Ev sahibi, ev sahibi! Bana bir parça yiyecek bir şeyler verin, bana bir hayrınız yok mu?” demiş.

Hane sahibi gelinin de beşiğinde çocuğu varmış. Çocuğum ağlayacak diye kalkmış, gocaya bir şey vermemiş.

Dede’ye “Verecek bir şeyim yok!” demiş.

Hızır Dede de “Yok mu kızım?” diye tekrar sormuş. Gelin tekrar yok deyince Hızır Dede:

“İnşallah, yağ ola goyulasın, obruk ola oyulasın

Suyun içilsin de, balığın yenilmesin!” demiş.

Dede bu sözleri söyler söylemez kaybolmuş. O mahalle de aynı anda obruk olmuş oyulmuş. Şimdi hâla oranın balığı yenmez. Derde derman olarak vücudunda bir kaşıntısı olanlara şifa olsun diye o sudan içirilir.

Hâlâ Perşembe geceleri, o **Obruk**’un yerinden gelinin beşik sesi ile ninni sesleri duyulur:

“Beğ babası gelir Şam’dan,

Bebegin beşiği çamdan,

Yuvarlandı düşdü damdan,

Beğ babası gelir Şam’dan,

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / KONYA, azizayva@selcuk.edu.tr.

*Nenni yavrur, nenni guzum,
Gapiya gelen Hızır'ımış da,
Biz bilemez imişiz,
Biz bu bedduaya nasıl uğramışız?
Nenni dudum, nenni guzum... ”*

Vaktiyle, dedelerimiz, ninelerimiz, bizi ocak başında toplar, külde nohut kavurur, hem yedirir hem de bu masalları anlatır bizi eğlerdi. (Arşiv, 1852/A numaralı dosya).

Evet. Selçuk Üniversitesi bünyesinde bulunan Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun kurucusu olduğu ve bizim de üyesi olduğumuz *Türk Halk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi*'nde binlerce halk bilimi ve halk edebiyatı dosyası yer almaktadır. Elbette bunlar arasında Konya il merkezi ve ilçeleriyle ilgili ödevler sayıca ilk sırayı almaktadır. Çumra konulu ödevleri incelerken Türk efsaneleri arasında çok sık rastladığımız bir efsane motifi dikkatimizi çekti ve birikimimizle efsanenin varyantlarını aramaya başladık. “Suya gark olma” motifli bu efsanenin Anadolu'da birçok varyantı/benzeri vardır. Onlara geçmeden önce kısaca efsanemizden bahsedelim.

Efsaneye göre bir gölün/köyün/yerleşim yerinin oluşumu açıklanmaktadır. Köye dilenci kılığında bir ihtiyar gelir. Bazı efsanelerde bu kişinin Hz. Hızır olduğu vurgulanır. İhtiyar dilenci köylülerden yiyecek, içecek, barınak, vb. şeyler ister. Birçok efsanede son eve kadar adamın ihtiyacı karşılanmaz, hatta hakaretlerle karşılık bulur. Nihayet son çaldığı kapıdan yardım gelir. Bu son hane de kimi kimsesi olmayan, fakir tek çocuğuyla yaşayan bir geline aittir. Hızır bunun üzerine geline çocuğunu da alıp kendisini takip etmesini tembih eder ve köyü çıkıp giderlerken köye beddua eder. Değişik şekillerde köy o anda suya gark olur ve o gölün veya köyün menşei açıklanmış olur. Bazı efsanelerde kadın Hızır'ın arkaya bakma yasağını ihlâl ettiği için taş kesilir. Anlatıcılar delil olarak da o gölden çeşitli seslerin geldiğini vurgularlar.

Evet. Efsanenin olay örgüsü kısaca böyle. Anadolu'da efsanenin 35'e yakın varyantını bulduk. *Beypazarı'nda Göl Efsanesi* (Ankara), *Çıldır Gölü* (Ardahan), *Efteni Gölü* (Bolu), *İznik Gölü* (Bursa), *Gölbaba* (Edirne), *Gerindal Gölü* (Elâzığ), *Gölcük* (Elazığ), *Hazar Gölü* (Elâzığ), *Karagöl Efsanesi* (İzmir), *Acı Göl Efsanesi* (Konya), *Çavuşçu Gölü ve İlgin İlçesi* (Konya), *Karapınar Efsanesi* (Konya), *Gölmarmara* (Manisa), *Narlı Göl* (Niğde), *Sapanca Gölü Efsanesi* (Sakarya) ve *Gelin Taşı* (Sivas). (Ayva, 2000: 74). Yine, aynı coğrafyada yer alan Gökhüyük (Çumra)'te bulunan ve aynı motif etrafında anlatılan *Obruk Gölü*'nün menşeiyle ilgili metnini henüz yayımlamadığım bir efsaneyi yeğenim Meryem Çabuk'tan 2001 yılında derlemiştim.

Bunların dışında efsanemizin **Kıbrıs** anlatması ile **Tataristan** anlatmalarını da bulduk. Anadolu'dan, yukarıdaki Çumra efsanesi dahil sadece üç efsanemize yer vereceğiz. Şimdi bu beş efsanemizi değişik açılardan karşılaştıralım:

A. Coğrafya

1. Çumra/Apa köyü
2. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti/Larnaka (İskele)
3. Tataristan
4. Edirne/Değirmenyeni köyü
5. Elâzığ/Hazar

B. Köye gelen kişi

1. Hızır Dede
2. Yaşlı Bir Derviş
3. Dilenci yaşlı adam/Hozır İlyas
4. Velilerden biri
5. Bir karı koca/Hz. Hızır

C. İsteği

1. Bir parça yiyecek
2. Bir salkım üzüm
3. Yiyecek, yardım
4. Yiyecek bir şeyler
5. Doğum yaptırma/ekmek

Ç. İsteğin gerçekleşip gerçekleşmediği

1. “Verecek bir şeyim yok.” deniliyor ve istek gerçekleşmiyor.
2. “Bu yıl bağım kurudu, hiç üzüm vermedi.” deniliyor ve istek gerçekleşmiyor.
3. Dilenci yaşlı adama küfrediyorlar, üzerine köpek salıyorlar ve istek gerçekleşmiyor.
4. Kadın durumunu gelen veliye anlatıyor ve veli de kadının samimiyetine güveniyor.
5. Temiz kalpli yaşlı bir nine hamile kadıncağıza doğumunu yaptırıyor, evini açıyor.

Başka bir varyantında ise ekmek isteyen Hz. Hızır’a ekmek verilmiyor.

D. Efsanelerdeki şekil değiştirmeler

1. Mahalle obruğa/dipsiz su kaynağına dönüyor.
2. Bağ tuz gölüne dönüyor.
3. Köy Bezdonneye/dipsiz göle dönüyor.
4. Köy göle (Gölbaba) dönüyor.
5. Yerleşim yeri (Bugün ada hâlinde görünen kadının evi hariç) göle (Hazar) dönüyor.

Başka bir anlatmada Hazar Gölü’nün üzerindeki şehir suya gark olur.

E. Beddualar

1. “*İnşallah, yağ ola goyulasın, obruk ola oyulasın
Suyun içilsin de, balığın yenilmesin!*” demiş.
2. “*İnşallah duzunan buz olasin! Gelip geçen seni taşlasın da hayır yüzü görmeyesin!*” diye beddua etmiş. Yaşlı kadın o anda elindeki çırıkla taş kesilmiş, bağ ise tuz gölüne dönüşmüş.
3. *Yaşlı adam güçlkle kaçıp dağ başına köyü lanetlemiş.*
4. Beddua açıkla söylenmemekle birlikte *veli, kadına, çocukları da alıp gözden kayboluncaya kadar arkalarına bakmamalarını tembihler. Kadın gürültülere dayanamayıp arkasına bakınca da taş kesilirler.*
5. Beddua açıkla söylenmemekle birlikte, *yeni baba olan kişi nineyi evine götürmek için dışarı çıktığında her yer Hazar’ın derin suları altında yok olmuştur.* Başka bir anlatmada da Hz. Hızır, “*Yâ Rabbi, burası suya gark olsun!*” diye beddua eder.

F. Efsaneye ait maddî unsurlar

1. Hâlâ Perşembe geceleri, o **Obruk**’un yerinden gelinin **beşik sesi ile ninni sesleri** duyulur.
2. Yaşlı kadın o anda elindeki çırıkla **taş kesilmiş**, bağ ise tuz gölüne dönüşmüş. Yakın geçmişimizde Hala Sultan Tekkesi’ni ziyaret edenlerin yoldan geçerken **taş kesilen bu kocakarıyı taşlamaları adettendi.**
3. Doğru mu değil mi bilmem. Şimdilerde gölden **insanların horozların sesi** duyuluyormuş.
4. Kadın ve çocuklarının merak edip arkalarına bakmaları ile **taş olmaları** aynı ana rastlar.
5. Bugün, Diyarbakır-Elazığ asfaltının kıvrılan yollarından göle baktığımızda, bir adacık görürüz. İşte, bu **ada**, yukarıda bahsi geçen efsaneye aittir. Diğer rivayetinde ise herhangi bir maddî unsur yoktur.

Çumra’nın Apa beldesinde anlatılan **Obruk** adlı efsanenin biri Kıbrıs, biri Tataristan ve ikisi de Anadolu kaynaklı dört efsaneyle ne kadar örtüştüğü görülmektedir. Coğrafyadan,

anlatıcıdan ve derleyicilerden kaynaklanan farklılıkları da tabî karşılıyoruz. Bu farklılıkları da yukarıda efsane numaralarıyla gösterdik. Bir gölün veya yerleşim yerinin suya gark olması üzerine anlatılan bu efsaneler nasıl oluyor da aralarında binlerce kilometre uzaklık bulunan Tataristan, Kıbrıs, Edirne ve Elâzığ'da da anlatılabiliyor. Bu durumu, “*aynı aklı kapasiteye sahip olan milletlerde muhayyile aynı şekilde tezahür eder*” ve “birinin yerine diğeri geçmesi” ilkeleriyle açıklayabiliriz. Yani aynı milli kültüre, tarihe, edebiyata sahip olan Anadolu, Kıbrıs ve Tataristan Türklerinde de aynı sözlü kültür ürünleri anlatılmaktadır. Bu tür efsaneleri “gezgin efsaneler” olarak adlandırıyoruz.

Efsanemizin kaynağı hususunda da birkaç noktaya değinmek istiyorum. Menakıpnamelerde geçen ve araştırmacı Ahmet Yaşar Ocak'ın, kaynaklarına göre tasnif ettiği birçok motiften birbirleriyle paralel olan; “tabiat kuvvetlerine hakimiyet, halka felaket musallat etme, taştan veya kayadan (asa veya değnek) su çıkarma ve beddua tutması” gibi motiflere dayandığını Eğirdir Gölü üzerine anlatılan efsaneleri işlediğimiz başka bir yazımızda işaret etmiştik. Ocak bu çalışmalarında bu motifin kaynağı olarak Nuh Tufanı ile Lût Kavmi'nin helâk oluşunu gösteriyordu. (Ayva, 2002: 169-173).

Sonuç olarak diyebiliriz ki bir Çumra efsanesinden hareketle ulaştığımız Türk dünyası ortak kültürü; edebiyatta, sanatta, mimaride, folklorda yapılacak başka bilimsel çalışmalarla gün ışığına çıkarılacak ve Türk dünyası kültür birliği daha sağlam kaynaklarla ortaya konulacaktır. Dileğimiz, Çumra'nın sözlü kültürünün bilimsel bir metodla derlenmesi ve diğer Türk boylarının folklor ürünleriyle bilimsel metodlar ışığında karşılaştırılmasıdır. Biz bu konuyla ilgili olarak Çumra halk edebiyatı ve halk bilimi derlemeleri adı altında bir projeye başladığımızı belirtmek istiyor ve ilgili birimlerin de bu konuda bize yardımcı olmalarını ümit ediyoruz.

KAYNAKLAR

- ALPTEKİN**, Ali Berat (1993), **Fırat Havzası Efsaneleri**, Antakya, 99-100.
- AYVA**, Aziz (2000), **Beddua Sonucu Oluşan Göllerle İlgili Efsaneler**, Konya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri.
- AYVA**, Aziz (2002), “Eğirdir (Isparta) Gölü Üzerine Anlatılan Efsaneler”, **arayışlar**, 4 (7-8), 161-178.
- BAĞIŞKAN**, Tuncer (1997), “Kıbrıs Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi”, **Halkbilimi**, 10 (45), Ocak-Aralık, 44-52. Kıbrısta çıkar.
- GAŞIGULLİN**, İlnur (1999), **Tataristan'daki Dağlar, Sular ve Ağaçlarla İlgili Rivayetler**, Konya, (Bitirme Tezi), 69.
- SAKAOĞLU**, Saim (1978), "Gölbaba", **Türk Folklor Araştırmaları**, 18 (350), Eylül, 8426.

Selçuk Üniversitesi Türk Halk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivi 1852/A numaralı dosya. Derleyen: Mustafa DURDU. Derleme Yeri: Çumra'nın Apa köyü.

Derleme Tarihi: 13 Şubat 1997, Kaynak kişi: Sevim ÇETİN, 55 yaşında, okur yazarlığı yok, dedelerinden, ninelerinden duyduğunu söylüyor.

METİNLER

2. LARNAKA (İSKELE) TUZ GÖLÜ EFSANESİ

Efsaneye göre “Alyki” olarak bilinen şimdiki Tuz Gölü’nün bulunduğu yerde, çok eskiden kötü ve cimri bir kocakarıya (yaşlı bir kadına) ait verimli büyük bir bağlık varmış. Bir gün yaşlı bir derviş Larnaka’nın dışındaki Tuz İskelesi’ne yakın bir yerden Kıbrı’a ayak basmış. Hala ultan’a doğru giderken yolunun üzerindeki bu bağı görmüş. Bağın yanındaki kulübede çırıkla iplik saran yaşlı bir kadın oturmaktaymış. Çok susayıp acıktığından yaşlı kadından bir alkım üzüm istemiş. Ancak yaşlı kadın da ona üzüm vermemek için “Bu yıl bağım kurudu hiç üzüm vermedi.” diyerek yalan söylemiş. Kadının bu hareketine kızan derviş, tekkeye taraf yürürken ona “İnşallah duzunan buz olasın! Gelip geçen seni taşlasın da hayır yüzü görmeyesin!” diye beddua etmiş. Yaşlı kadın o anda elindeki çırıkla taş kesilmiş, bağ ise tuz gölüne dönüşmüş. Yakın geçmişimizde Hala Sultan Tekkesi’ni ziyaret edenlerin yoldan geçerken taş kesilen bu kocakarıyı taşlamaları adettendi. (Bağışkan, 1997: 44-52).

3. BEZDONNEYE (DİPSİZ) GÖL

Bizim köye yakın güzel göl varmış. Kendisi yuvarlak, sahillerinde kamış büyüyormuş. Kenarında, dağda vişnelerle çevrilmiş eski mezarlık varmış İlkbahar günlerinde orda ağaçlar gece-gündüz temiz beyaz ışık ile parlıyorlarmış.

Söylentilere göre göl yerinde evvel bir köy varmış. Ordaki kişiler toklukta ve zenginlikte, tahta duvarlar arkasında zengin evlere yerleşmişti.

Bir zaman köye dilenci yaşlı adam gelmiş. O aç, yorgun ve ayaklarını güçlkle sürüklüyormuş.

O bir kapıyı çalmış. Yüzüne küfür söylemişler, ikincinde cevap vermemişler. Üçüncüsünde ise köpekleri üstüne salmışlar. Yaşlı adam güçle kaçıp dağ başına çıkıp köyü lanetlemiş.

Ve hemen köy yer altına gidip onun yerine göl ortaya çıkmış, diye söylüyorlar. Dilenci mübarek yaşlı imiş Hozır İlyas. O zamandan beri gölü “Bezdonnoye” diye söylüyorlar. Çünkü orda yüzülmez, su aşığı çekermiş.

Doğru mu değil mi bilmem. Şimdilerde gölden insanların horozların sesi duyuluyormuş. (Gaşigullin, 1999: 69).

4. GÖLBABA

Değirmenyeni köyü, Edirne'nin 800 nüfuslu köylerinden biridir. Köyün hemen yakınında, halkın Gölbaba adını verdikleri bir küçük göl vardır. Yurdumuzdaki bütün göller gibi bu küçük gölün teşekkülü hakkında da çeşitli efsaneler anlatılır. Bunlardan birini aşağıya alıyoruz:

Vaktiyle velilerden biri, bugün Gölbaba'nın bulunduğu yerdeki bir köye varır. Maksudı köy halkını imtihan etmektir. Sırayla bütün kapıları dolaşır ve yiyecek bir şeyler ister. Köy halkının durumu iyi olduğu hâlde hiçbiri, dilenci kıyafetiyle gezen bu veliye bir şey vermez. Nihâyet, köyün çıkışına yakın bir yerde gördüğü eski bir eve varır, kapısını çalar. İsteğini kendisini karşılayan kadına söyler. Kadın aslında çok

fakirdir. Evindeki iki oğluna dahi verecek yiyeceği yoktur. Onları avutmak için ocakta duran tencereye tezek koymuştur. Durumu gelen veliye aynen anlatır.

Veli, kadına, çocukları da alıp kendisini takip etmesini söyler. Ayrıca, tamamen gözden kayboluncaya kadar da köye bakmamalarını tembih eder. Veli, kadın ve iki çocuk köyden uzaklaşırlar. Bir müddet sonra arkalarında büyük bir gürültü olur. Kadın ve çocuklarının merak edip arkalarına bakmaları ile taş olmaları aynı ana rastlar. Uzakta ise, az önce terk ettikleri köy, halkı ile birlikte helâk olmuştur. Eski köyün yerinde bugünkü Gölbaba meydana gelmiştir.

Hikâyemiz bu kadardır, ama veliyi sorarsanız onun cevabını kimseler veremez. Kim bilir şu anda hangi köyün halkını imtihan etmektedir. (Sakaoğlu, 1978: 8426).

5. HAZAR GÖLÜ

Son zamanlarda, televizyon, radyo ve gazetelerden öğrendiğimiz, duyduğumuz haberler var. Bunlardan birisi de Hazar Gölü ile ilgilidir. Hazar Gölü'nün de altında, bir yerleşim merkezinin bulunduğu, haberler arasında duyuluyordu. Halkımız, bu hâdiseyi bakınız nasıl efsaneleştirmiş:

Zamanında, Hazar Gölü'nün bulunduğu bölgede bir yerleşim merkezi varmış. Bu yerleşim yerinde, değişik muhitlerden gelen insanları bulmamız imkân dâhilindedir. Buraya gelenlerden ikisi de bir karı kocadır ve çok uzak yerlerden gelmişlerdir. Kadının hamile kalması, dokuz ayın dolması, arkadan doğum sancıları... Fakat, nedendir bilinmez, kadıncağız burada sancı çekerken, bölgenin diğer sakinleri, buna hiç mi hiç yardım etmezler... Sadece, temiz kalpli yaşlı bir nine, kendisinden yardım isteyen adama; karısına doğum yaptırabileceğini belirterek onunla birlikte gelir.

Doğumu yaptıran nine nur yüzlü bebeğe iyilikler, annesine şifalar diledikten sonra, yeni baba olan ev sahibi, bunu tekrar evine götürmek için dışarı çıkar. Çıkar ama, çıkmasıyla birlikte gördüğü manzara karşısında ne yapacağını şaşırır. Çünkü, oturdukları köyden hiçbir eser kalmamış, kendi evleri dışında, bütün evler, Hazar'ın derin suları altında yok olmuştur.

Bugün, Diyarbakır-Elazığ asfaltının kıvrılan yollarından göle baktığımızda, bir adacık görürüz. İşte, bu ada, yukarıda bahsi geçen efsaneye aittir.

Başka bir rivayete göre, bugünkü gölün bulunduğu yere Hz. Hızır gelir ve bir evden ekmek ister. Ancak kendisine, istenilen şey verilmediği gibi, üstelik bir de hakaret edilerek kovulur. Bunun üzerine Hz. Hızır ellerini açarak:

"Yâ Rabbi, burası suya gark olsun." diye beddua eder.

Allah, Hz. Hızır'ın duasını kabul eder ve o anda, Hazar Gölü'nün üzerindeki şehri, su altına alıverir. (Alptekin, 1993: 99-100).